

4. HMOTNÁ KULTURA DĚTÍ A MLÁDEŽE

Hmotná kultura, v níž prožívali české děti a dospívající své běžné životy, se pochopitelně nijak výrazně nemohla odlišovat od základních rysů prostředí jejich rodičů, i když vykazovala některá specifika. Nabízí se však otázka, zda převažovala snaha poskytnout dětem vyšší standard, než jaký ve skutečnosti odpovídal statusu dané rodiny, nebo zda se obvykle očekávalo, že se děti a nedospělí spokojí naopak s nižší úrovní. Vyskytovaly se přitom nepochybně obě tendence, byť postupem doby se více prosazovala asi ta první. Již na počátku sledovaného období však průzkumy ukazovaly, že značná část dospívajících spotřebovává podstatně více potravin, než by odpovídalo jejich přídělům. Obvykle se to dělo na úkor matek, které tak v některých případech dokonce ohrožovaly své vlastní zdraví. Tento model, související s určitými patriarchálními předsudky a s přetrvávající neochotou mnoha otců jakkoli se uskromnit ve prospěch rodiny, se vyskytoval i v následujícím období. Na druhé straně však někdy chybějící potraviny pro dospívající byly získávány v přídělovém systému výměnou za nevyužité lístky na cigarety a další tabákové produkty. Jen těžko však odhadneme, kolik mužů bylo ochotných vzdát se kouření a pomoci rodině a kolik jich bylo už od počátku nekuřáků. Druhá tendence, tedy poskytovat dětem horší hmotnou úroveň než dospělým členům rodiny, měla samozřejmě hluboké tradice například v měšťanské kultuře 19. století, ve válečných a poválečných poměrech však

získávala novou racionalitu danou složitou hospodářskou situací. Nejpatrnější to bylo na odívání, kde se muselo počítat s výrazně rychlejší obměnou garderoby i obutí než u dospělých, proto se jevilo účelné hledat co nejnepornější variantu. Jen postupně se prosazoval i v širších vrstvách obyvatelstva koncept odívání určeného speciálně pro děti a mládež, převažovala spíše praxe domácího přešívání staršího oblečení dospělých.

DĚTSKÉ POKOJE A HŘIŠTĚ ANEB DĚTI A PROSTOR

Využívání prostoru v domácnostech se sice oproti 19. století výrazně demokratizovalo, ale pro děti a dospívající nadále často zůstávala jistá omezení.¹ Ani nová výstavba v 50. a často ani v 60. letech nepočítala se samostatnou místností pro děti či dospívající a už vůbec nereflektovala možné problémy například při soužití dospívajících sourozenců odlišného pohlaví na malém prostoru. Představy avantgardního architekta Jiřího Krohy (1893–1964) o dynamicky se prostorově proměňujícím bytě v závislosti na rostoucích potomcích se ukázaly jako zcela iluzorní,² a tak byli dospívající prakticky i před svatbou odkázáni na stejný prostor jako předškolní děti. Proměňovala se prakticky jenom dekorace, ale i ta jen částečně. Ve velkých městech nemožňovala řešení prostorových potřeb prakticky trvalá bytová nouze, která tvrdě doléhala i na dospělé.³ Navíc dobové zákonodárství týkající se bydlení především v 50. letech nenabízelo nějaká velkorysá řešení ani movitějším občanům, ani těm, kteří vlastnili rodinné domky či vily.⁴ Na venkově teprve v 60. letech pomalu docházelo k rozšiřování obytných prostor v domech na úkor hospodářských zařízení (chlívů, stodol apod.). V prvních letech námi sledované éry byly požadavky na bytový prostor pro dítě mimořádně skromné, jak to odpovídalo tehdejší velké bytové nouzi. Článek v časopise *Naše domácnost* požadoval pro školáka pouze polici, skříňku na knihy (jen pro sebe) a stolek nebo alespoň sklápěcí desku. Doporučovalo se i zřízení speciálního menšího věšáku pro dítě v předsíni. Nedostatek prostoru měly pomoci řešit

- 1 Ovšem A. Bohmannová jasně deklaruje: „Dítě je člen rodiny, a pohybuje se tedy stejně jako všichni ostatní, kde se mu zlíbí.“ Sama však přiznává, že v mnoha rodinách to takto zejména vzhledem k péči o pořádek v bytě rozhodně nevypadá. Srov. BOHMANNOVÁ, Andrea: *Dnešní byt a věci kolem nás*. Praha, 1974, s. 41.
- 2 I samotný J. Kroha však upřednostňoval kolektivní výchovu a počítal s tím, že s rodiči by žily pouze děti do věku 6 let.
- 3 Srov. KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin a kol.: *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967 I*. Praha, 2011, s. 165–167 (heslo Byty).
- 4 Ještě v září 1948 zpráva Poradního výboru pro přírůstek obyvatelstva při Úřadu předsednictva vlády požadovala rozvinutí budování rodinných domků pro vytvoření vícečetných rodin. Obsáhle z této zprávy cituje ZARECOROVÁ, Kimberly Elman: *Utváření socialistické modernity. Bydlení v Československu v letech 1945–1960*. Praha, 2015, s. 137–139.

palandové postele. Dospívající pak měli mít nárok na vlastní skříň a také na pracovní stolek (pro studující) a pro dívku šicí stolek. Větším problémem, jenž se však musel vyřešit, byl prostor pro mladého technika, chemika či mechanika, na jejich práci či pokusy. Článek doporučil vyhradit prostor například na krytém balkoně, v předsíni či komoře, zároveň ale vyzýval ke vstřícnosti.⁵ Ve druhé polovině 50. let publikace *Naše domácnost* už přece jen formulovala větší nároky než dříve – zejména dospívající, tedy děti od 10 do 12 let, měli spát samostatně. V případě, že byli stejného pohlaví, mohli sdílet společný pokoj, jinak v dvoupokojovém bytě musel spát otec se synem a matka s dcerou.⁶ Představu o prostoru v bytě určeném pro děti a mládež v polovině 60. let si můžeme utvořit například s pomocí úspěšné knihy Zdenko Rakušana a Jaroslava Stoklasy *Byt či nebyt*, která v roce 1967 vyšla již podruhé. Bytovému prostoru pro děti se zde věnuje kapitola nazvaná příznačně *Dítě není zdobnělinou dospělého člověka*.⁷ To odpovídá dobovému trendu zdůrazňovat specifika dětí (a nedospělých). Již v prvním odstavci autoři připouští, že nepožadují pro dítě či děti samostatný pokoj, protože by se nejednalo o reálný požadavek.⁸ Ale v každém případě doporučovali alespoň „samostatný kout“. Z dalšího textu však vyplývá, že pro starší děti a dospívající by měl být samostatný pokoj vyhrazen, a to i na úkor dospělých, protože děti tráví doma podstatně více času než dospělí. Autoři zde reagují na změněný vztah k dlouhodobým pobytům dětí „venku“. Zatímco na počátku 50. letech šlo o podporovanou variantu, která odpovídá sovětskému vzoru a přispívá k socializaci dítěte v kolektivu, od druhé poloviny tohoto decenia se stále více zdůrazňoval negativní vliv neformálních part⁹ a posiloval se význam rodiny a domova ve výchovném procesu. V 60. letech někteří reformní sociologové, například Radoslav Selucký (1930–1991), konstatovali, že v 50. letech vzývané kolektivní trávení volného času nemělo jen ideologické důvody, ale i důvody zcela praktické – odrážela se v něm realita bydlení ve velkých sovětských městech, v rozdělených a sdílených bytech, kde samozřejmě nebyl prostor prakticky k jakékoliv smysluplné činnosti pro kohokoliv. Nicméně

5 JB: *Co potřebuje dítě ke spokojenému životu a zdravému vývoji*. *Naše domácnost*, roč. 5 (1950), č. 18, s. 276–277.

6 Srov. BŘÍZOVÁ, Joza – KLIMENTOVÁ, Maryna: *Naše domácnost*. Praha, 1958, s. 15.

7 STOKLASA, Jaroslav – RAKUŠAN, Zdenko: *Byt či nebyt*. 2. vyd. Praha, Mladá fronta, 1967, s. 129–141.

8 Podle M. Niehuss se v Německu byty stavěly ještě většinou bez samostatného dětského pokoje, výzkum v roce 1973 v SRN však již ukázal, že 37 % dětí ve věku 9 až 12 let má vlastní pokoj, 59 % ho sdílí se sourozenci a pouze 4 % nic podobného neměla. NIEHUSS, Merith: *Zwischen Seifenkiste und Playmobil. Illustrierte Kindheitsgeschichte des 20. Jhdts*. Darmstadt, 2007, s. 104–105.

9 Podle autorů jinak budou děti „za svůj domov považovat ulici, což je nebezpečné fyzicky i morálně“. STOKLASA, Jaroslav – RAKUŠAN, Zdenko: *Byt či nebyt*, c. d., s. 136.

jen o sedm let mladší kniha Andrey Bohmannové vychází z poněkud odlišných předpokladů, i když také ona připomíná negativní dopady nedostatku soukromí v bytě na dospívající, jež může v mladém člověku vyvolat postoj k domovu jako k místu, „z něhož je třeba co nejrychleji unikat“.¹⁰ Zároveň se zde uvádí, že prostor pro děti by neměl být vyčleňován na úkor dospělých, ale také je zde výrazně méně prostoru věnováno situaci dospívajících. Může to snad souviset s proměnou demografické křivky. Rozhodně nepočítá s členěním dětského pokoje příčkou, protože primárně se zaměřuje na uspořádání bytu v novostavbách panelových domů, v nichž velikost dětských pokojů žádnou příčku neumožňovala. Jedná se ovšem o panelové byty 3+1, které na druhé straně se samostatným dětským pokojem (v němž vzhledem k běžné podobě rodin spaly dvě děti dohromady, bez ohledu na jejich pohlaví) počítaly. Naopak autorka doporučuje do dětských pokojů prostorově úsporné palandy. Ty ostatně tvořily základ intimního prostoru, o nějž se děti (i dospívající) nemusely dělit se sourozencem.¹¹

Rakušan se Stoklasou zdůraznili, že prostor vyhrazený dětem nemá v žádném případě sloužit jako odkladiště nepotřebného a vyrazeného nábytku dospělých, jak se často dělo. Nedoporučovali ani úpravy tohoto nábytku spočívající pouze v novém nátěru „veselými“ barvami,¹² tedy praktiky připomínající přešívání oděvů. Zrovna tak nefandili ani opětovnému používání dětského nábytku využívaného kdysi některým z rodičů. Na druhé straně si však autoři museli být vědomi skutečnosti, že nábytek jakéhokoliv druhu patřil i v 60. letech stejně jako v letech 50. mezi krajně nedostatkové zboží, snad s výjimkou vzhledově i užitnými vlastnostmi dost problematického nábytku sektorového. Proto také doporučovali výrobu nábytku do dětského kouta svépomocí. To umožňovalo, aby nábytek přesně odpovídal potřebám a mohl se také proměňovat podle věku dítěte (a dospívajícího). Velkou pozornost věnují autoři již připomínané variantě, že prakticky současně dospívají v bytě dvě děti odlišného pohlaví – v tom případě považovali za nezbytné rozčlenit pokoj příčkou. Tím se mělo čelit nežádoucí zvyklosti doporučované v roce 1958 knihou *Naše domácnost*, kdy spolu spali otec se synem a matka s dcerou, což mohlo podle autorů vést „k zostření emancipačních problémů v rodině“, tedy patrně k mezigeneračnímu a současně intergenderovému napětí. Zároveň tak chybělo soukromí dětem i dospělým.

Nábytek v dětském pokoji či koutě se měl omezit vzhledem k malému prostoru na to nejnужnější – zvláštní důraz se kladl na pracovní a psací stůl

10 BOHMANNOVÁ, Andrea: *Dnešní byt a věci kolem nás*, c. d., s. 26.

11 Srov. tamtéž, s. 31.

12 Jak však uvádí A. Bohmannová: „Děti mají rády kolem sebe výrazné barvy.“ Tamtéž, s. 43.

Dětský pokoj dvou sester (průchozí místnost, na jedné straně byly postele nad sebou, na druhé stolek a knihovnička; 1971).

s konstrukcí poliček (na hračky, na učivo a na knihy),¹³ v mladším věku také tabulí nebo „nástěnkou“ s uměleckými výtvy dítěte. Jádrem pokoje zůstávala postel a šatní skříň. Samozřejmě v duchu dobového boje proti kýči se nepočítalo s žádnou dekorací a „parádními“ nefunkčními kusy nábytku. Pokoj dospívajícího měl odrážet jeho individuální zájmy a záliby, takže ho mohly zdobit například fotky zpěváků, kytara či kord (pokud dospívající šermoval). I při úsporném vybavení se nezapomínalo na uměleckou výzdobu

13 Zatímco Stoklasa a Rakušan odmítali využívání beden jako úložného prostoru na hračky a odůvodňovali to logicky nemožností udržovat pořádek v takové bedně, A. Bohmannová bedny s otvory místo klíčů ve své knize má vyobrazeny jako pozitivní příklad.

(pochopitelně v podobě reprodukcí) – zde se dostala opět ke slovu kampaň proti kýči a výslovně autoři odmítli buclaté děti a andílky Marie Fischerové-Kvěchové (1892–1984), ilustrátorky proslulého slabikáře *Poupata*. Naopak status vítaného autora získali především Josef Čapek (1887–1945; autoři hovoří o pánech Čapcích), Jiří Trnka (1912–1969), Ota Janeček (1919–1996; výtvarník slabikáře z roku 1975) nebo Kamil Lhoták (1912–1990). Například oblíbení ilustrátoři dětských knih jako Josef Lada (1887–1957) nebo Helena Zmatlíková (1923–2005) se asi v očích tvůrců knihy ocitali příliš bezprostředně v blízkosti kýče.

Relativně skromné představy knihy *Byt či nebyt* či pozdější publikace *Dnešní byt a věci kolem nás*, zastávající prakticky stejná východiska a názory, však v mnoha domácnostech nemohly být naplněny. V řadě případů děti (i dospívající) spali na rozkládacích pohovkách a v jediné místnosti, kterou měla rodina k dispozici pro bydlení, se vyčlenění zvláštního koutu pro děti jevilo jako neuskutečnitelné. Jak správně postřehla Kimberly Zarecorová, i relativně malé byty mohly a měly být obsazovány velmi početnými rodinami a počítalo se s využitím skutečně každého prostoru.¹⁴ V 60. letech se čím dál častěji objevovala kritika preference dvoupokojových bytů v novostavbách – takto koncipované byty se jevily stísněné, požadavkům neodpovídaly již při jednom školním dítěti a pro větší rodiny pak byly zcela neúnosné.¹⁵ V době největšího stavebního bytového boomu v první polovině 70. let tak dominovaly třípokojové byty, které přece jen umožňovaly skromný standard alespoň pro tehdy typickou čtyřčlennou domácnost s dvěma dětmi. Základní problém při odlišném pohlaví potomků však nastával i zde – malé dětské pokoje se totiž těžko daly ještě dále členit příčkou podle návrhů Stoklasy a Rakušana. Velké komplikace nastávaly i při potřebě bydlení vícegenerační rodiny nebo při větším počtu dětí. Přesto kritika stísněnosti bytů v panelové výstavbě nestála původně nijak v popředí, vynikla spíše až postupem doby, kdy vyprchalo původní nadšení z přechodu do přece jen komfortnějších a často i větších prostor bytu v panelové zástavbě a kdy děti povyrostly a jejich potřeba prostoru se nutně zvětšila.

Jak již bylo zmíněno, využívání prostoru bytu jednotlivými členy rodiny se v druhé polovině dvacátého století výrazně demokratizovalo, což znamená, že ubylo prostor vyhrazených pouze dospělým (či otci). Nicméně přes všechna varování autorů knihy *Byt či nebyt* alespoň částečně svobodný pohyb bez pocitů stísněnosti a diskomfortu se většině dětí nabízel výhradně mimo bezpečí čtyř stěn bytu.

14 ZARECOROVÁ, Kimberly Elman: *Utváření socialistické modernity*, c. d., s. 140–142.

15 Národní archiv (dále jen NA), f. Komise ÚV KSČ pro otázku životní úrovně 1963–1968 (10/2), sv. 1, a. j. 3.